

О.А. Дерев'янюк,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ ДЕБІТИВНОСТІ

Анотація. У статті визначено специфіку дебітивної модальності, її місце в системі інших модальних значень; виділено концепти дебітивності, встановлено їх диференційні семантичні ознаки; проаналізовано структурно-семантичні моделі речень із предикатами дебітивності.

Ключові слова: дебітивна модальність, семантико-синтаксична структура речення, предикат, суб'єкт-каузатор, суб'єкт каузованої дії, об'єкт каузованої дії.

Дебітивність – це різновид модального значення, що виражає приписуваність комусь дії, зумовленої законами, звичаями, традиціями, правилами, обов'язками, інструкціями, внутрішніми потребами чи особистим досвідом мовця, звичайною послідовністю подій тощо. Категорія дебітивності репрезентує вияв об'єктивно-суб'єктивної модальності речення й передається чітко окресленою системою лексичних і синтаксичних засобів. Основними засобами вираження дебітивної модальності в українській мові є модальні дієслова, прикметники та предикативи, які реалізують своє дебітивне значення в складі синтаксичної одиниці – складеного модального присудка; периферію ж становлять інфінітивні та власне дебітивні речення.

Диференційною ознакою семантичної структури речень із предикатами дебітивності є компонент каузації, що має значення примусу суб'єкта до здійснення дії. Продуктивними засобами вираження дебітивної дії є каузативні словоформи «через + Зн. в.», «з + Род. в.», «від + Род. в.», «за + Зн. в.», «за + Ор. в.». Каузативна ситуація в реченнях із предикатами дебітивності охоплює суб'єкт каузації, суб'єкт каузованої дії та об'єкт каузованої дії. Безпосередньо вказують на причину й деякі лексичні засоби в структурі дебітивних конструкцій (ММ типу *вимушений, змушений, доводиться, приходиться*, модальні слова *варто, слід*, модальні предикативи *гріх, сором* і под., що вказують на каузативний зв'язок із певними нормами, традиціями, законами, обов'язками тощо). На основі контекстуального аналізу конструкцій із предикатами дебітивності встановлено основні концепти дебітивної модальності (*доцільності, повинності/норми/зобов'язання, повинності/ідеалу, необхідності/потреби, вимушеності/змушеності змушуваності, неминучості/невідворотності*), кожен із яких характеризується набором диференційних сем і засобів їх вираження.

Диференційними ознаками предикатів дебітивності є «інтенційність», абсолютна оцінка «добре»/«погано», «наявність альтернативи в суб'єкта дії», «зумовленість обставинами, певним станом справ», «спрямування в майбутнє» (наявність альтернативного зв'язку), «спрямування в минуле» (зв'язок причини й наслідку), «волевиявлення», «відношення до класу» («люди», «артефакти»), «фактуальність», «намір». Спільною для всіх типів предикатів дебітивності є «інтенційність», інші диференційні ознаки варіюються залежно від типу предиката (доцільності, повинності/норми/зобов'язання, повинності/ідеалу, необхідності/потреби, вимушеності/змушеності і змушуваності, неминучості/невідворотності).

Семантика *доцільності* може передаватися двоскладними реченнями (структурна схема N1–VfmodInf), як-от: *Мужик є завше дурний і тому мусить радитися мудрішого* (М. Черемшина) – та односкладними, які репрезентуються такими схемами: PraedmodInf, VfmodInf, Inf, напр.: *З цього слід було починати, молодче* (Д. Міщенко). *Потрібно, хлопці, якомога більше читати* (М. Сиротюк). *Зараз не час розводити теорії* (Ю. Щербак). Семантика *норми/зобов'язання/ідеалу* може репрезентуватися двоскладними (структурні схеми N1–VfmodInf, N1–AdjmodInf, N1–AdjmodcopN5 (Adj5), N1–Vf modcopN5 (Adj5), N1–VfmodInffasInf) та односкладними реченнями (структурні схеми Praedmod, Inf): *Діти мають рости разом* (Є. Гуцало). *Судді повинні битись поруч, коли Батьківщина гине!* (О. Довженко). *Коли ти вже на посаді, то мусиш бути грамотним* (В. Дрозд). *Про живе треба думати* (В. Дрозд).

Семантика *вимушеності (змушеності) і змушуваності* репрезентується як двоскладними реченнями (структурні схеми: N1–VfmodInf, N1–AdjmodInf, N1–PartI modInf, N1–Vdebitiv – *Рід їхній постій-*

но *мусить захищатися* від інших родів (Д. Міщенко). *Ми змушені були робити* час від часу зупинки (Ю. Збанацький). *Сам, не впоравшись з повстанням, утік у Варшаву, відсиджується у столиці, а ти вгамовуй хлопів, як хочеш* (В. Чемерис) // ... змушений (я) вгамовувати хлопів...), так й односкладними (VfmodInf, Praedmod, Inf, Part3modInf, Inf – *Знову доведеться* – в котрий раз – *ночувати* в сніговому ліжку (В. Малик). *Їх [жінок] треба було забалакувати майже до втрати свідомості* (П. Загребельний). *Їм було наказано запрягати коней у воза* (В. Земляк). *Ти не порахувався з законами. Тож і розплачуватися тобі тепер за посадника* (Д. Міщенко) // ... тож і доведеться тобі тепер розплачуватися).

Семантика *необхідності/потреби* може передаватися двоскладними реченнями (структурні схеми N1–VfmodInf, N1–Vfmod, N1–Adjmod) та односкладними (схеми Praedmod, PraedmodInf, N3–PraedmodInf, Inf, NegmodGen(Inf)), напр.: *Тут має стояти Семеншина хата* (М. Черемшина). *Ми вашої землі не потребуємо* (Н. Рибак). *На Україні за всяку ціну треба знайти нафту* (М. Стельмах). *Закріпити ділянки за бригадирами, щоб кожен відповідав за свою ділянку* (Ю. Мушкетик). *Усе, що взяли донині, <...> немає потреби тягти з собою* (Д. Міщенко).

Семантика *неминучості/невідворотності* передається двоскладними реченнями (структурні схеми N1–VfmodInf, N1(cop)Adjmod, N1–PraedmodInf) та односкладними (схеми Inf, VfmodInf, PraedmodInf, Part3Inf), як-от: *Кого має знайти напасть, то й дома захопить* (М. Черемшина). *Січа неминуча* (Д. Міщенко). *Чому бути, того не минувати* (В. Чемерис). *Тих, хто йде до перемоги, не вражають ніякі стріли, а кому судилося померти, того смерть знайде і в теплій постелі, під боком* (В. Малик). *Їм приречено самим Христом бути в покорі у західних королів та імператорів* (Н. Рибак).

Центральною синтаксею семантико-синтаксичної структури елементарного простого речення з дебітивною модальністю є предикат дебітивності з властивою йому здатністю сполучатися з іншими словами, мати певну кількість відкритих позицій, які можуть або мають заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи. Валентні потенції предикатів дебітивності різні, бо на глибинному рівні в структурі реченнєвої синтагми може простежуватися від одного (*Слід подумати*) до шести актантів (напр., у предикатах руху, які позначають орієнтоване щодо початкового й кінцевого пунктів переміщення через якийсь шлях або простір, що його здійснює суб'єкт: *Тобі доведеться машиною привезти матері продуктів з міста до села*).

Відповідно до лексичного наповнення та синтаксичної сполучуваності предиката, розмежуємо *облігаторні* синтаксеми (суб'єктні, об'єктні, адресатні, каузативні), *напівоблігаторні* (інструментальні) в елементарному простому реченні та *факультативні* (адвербіальні) в ускладненому простому реченні.

Речення з дебітивною модальністю діляться на *односуб'єктні* і *двосуб'єктні*, позиційна структура яких цілком відрізняється. Так, у реченнях із каузативними дієсловами змушуваності типу *змушувати, примушувати, наказувати*, на відміну від речень із предикатами вимушеності (*мати, мусити*), експлікується більше ніж одна ситуація, а позицію підмета займає не суб'єкт вимушеності (як це спостерігаємо в реченнях із модальними дієсловами *мати, мусити*), а суб'єкт-каузатор чи обставина-каузатор, що змушують суб'єкта каузатив виконувати якусь дію, яка займає дуплексивну позицію. Цей суб'єкт посідає у формальній структурі речення позицію прямого об'єктного поширювача, вираженого знахідним відмінком. Наприклад, у реченні *Казимир вдруге змушував її жити...* (Г. Колесник) іменний компонент *її* має подвійне значення, оскільки поєднує в собі значення об'єкта впливу каузативу й суб'єкта каузованої дії. У цьому прикладі суб'єкт головного предиката (S1) впливає на суб'єкт (S2) залежного предиката, репрезентованого інфінітивом, так що S2 виконує дію, передбачену суб'єктом головної предикації. Отже, структурно просте речення, крім основного, має додаткове предикативне ядро, тобто містить дві ситуації: перша позначає реальну каузуючу дію, а друга – ірреальну каузовану дію, суб'єкт якої позначається іменником або займенником непрямого відмінка, а сама дія – об'єктивним інфінітивом. Отже, компоненти *її й жити* (тобто «вона повинна жити») – це компоненти, позначені вторинною предикацією, семантично і граматично зумовлені основною предикацією.

Суб'єкт дебітивної дії здебільшого позначається називним відмінком (у двоскладних реченнях) або давальним відмінком суб'єкта (у безособових реченнях). Оскільки агентивний іменник у давальному відмінку є потенційним виконавцем дії предиката дебітивності, він є облігаторним компонентом речення. Суб'єкт повиннісної дії може також виражатися родовим відмінком із прийменниками *у (в), для* та орудним відмінком із прийменником *між*. Напр.: *Хитрості в цих людей не повинно бути* (М. Стельмах). *Між ними не повинно було лишатися нічого не з'ясованого* (П. Загребельний). Суб'єктом доцільної, повиннісної, необхідної дії є переважно іменники, що позначають особу або групу осіб; назви осіб за професією, родом занять, за соціальним статусом; абстрактні іменники; іменники – назви соціуму, організацій, установ; збірні іменники; зооніми.

У реченнях із модальним предикатом неминучості **бути** обов'язково вживається суб'єктний детермінант, у позиції якого використовуються іменники, що позначають абстрактні поняття, які вказують на негативні явища дійсності: *війна, біда, горе, нещастя, сварка* тощо; явища природи: *вітер, буря, гроза, шторм, завірюха, хуртовина, метелиця, дощ, злива, град* і под.; позитивні особистісно-соціальні події в житті людини: *заручини, весілля* тощо. Напр.: **Бути бурі шаленій, а січі великій, кривавій** (Д. Міщенко) // *Обов'язково, неминуче буде буря шалена*. У реченнях із модальними предикативами *неминучості/невідвротності*, вираженими пасивними безособовими формами на **-но, -то** (*приречено, призначено, суджено*, фразеологізмом *на роду написано* тощо), позицію суб'єкта-каузатора займають абстрактні, міфічні чи сакральні назви в орудному відмінку: *доля, природа, Христос*, які вимагають суб'єктно-об'єктного члена в давальному відмінку як пасивного компонента зумовленої дії. Напр.: *Самою природою призначено нам рід наш продовжувати* (з преси).

У реченнях із модальним предикатом *змушуваності* суб'єктом-каузатором є абстрактні іменники, що позначають явища, властивості, поняття, процеси, пов'язані з відчуттями й почуттями (*відчуття, образа, неспокій, горе, хвилювання, страх, неволя* тощо); іменники зі значенням процесів мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини (*думка, згадка, промова* тощо); іменники, що позначають явища природи, натурфакти (*ніч, день, зима, сніг, злива* тощо); іменники, що позначають зовнішні подразники (*крик, постріл, посвист, дзвінок, укол* тощо); маніфестанти (*тіло, душа, серце*) тощо.

Обов'язковим компонентом семантико-синтаксичної структури речень із предикатом дебітивності може бути адресат. Так, на глибинному рівні мінімальна структурна схема речень із дієсловами 'давання' виглядає як S–R–O–A, де R – дія, виконувана суб'єктом [S], яка через сильнокеровану правобічну валентність позначає об'єкт [O], передаваний адресату [A]. Адресат здебільшого позначається іменником чи означальним займенником. Напр.: *І кожному вказівку дай, кожному розкажи* (В. Дрозд) // ... *змушений дати*.

Обов'язковим актантом предиката дебітивності є об'єкт дебітивної дії, зокрема у трикомпонентних семантичних структурах, які включають *суб'єкт* доцільної (повиннісної, вимушеної, необхідної, неминучої) дії, складений *предикат* доцільної (повиннісної, вимушеної, необхідної, неминучої) дії й *об'єкт* доцільної (повиннісної, вимушеної, необхідної, неминучої) дії. Напр.: *Мені не личить казати неправду* (Д. Міщенко). *Селянин має отримати свій наділ* (М. Стельмах). ... *Мусила Ганка шукати пропажу* (Є. Гуцало). *Старому завтра солону зранку возити* (В. Захарченко). Семантико-синтаксична структура першого речення прогнозує обов'язкове вживання об'єкта доцільної дії, другого – об'єкта повиннісної дії, третього – об'єкта вимушеної дії, а четвертого – об'єкта необхідної дії.

Прямий об'єкт, що вживається при формі дебітива, виражений як знахідним відмінком, так і родовим, напр.: *Турми їм дай, волю їм дай! А цурки на шиї не хочете?..* (Д. Міщенко). *Горілки дістань, наїдків дістань...* (В. Кулаковський).

У більшості випадків відмінок непрямого об'єкта зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю інфінітива (напр.: *дбати про кого, що?, захищати від кого? від чого?*), як-от: *Адже ми маємо дбати ще і про розум нашого племені* (В. Земляк). *Він мусить і захищати їх від навали чужинців* (Д. Міщенко).

Інструментальна синтаксема відзначається унікальністю, оскільки у валентній структурі одних лексем вона є обов'язковою, а в інших – факультативною. Так, для повноти реалізації свого семантичного обсягу лексеми *обдаровувати, винагороджувати, виплачувати, освітлювати* тощо вимагають інструментального компонента, як-от: *В цій Русі зараз навіть цар мусить освітлювати свій палац восковою свічкою* (М. Стельмах), тоді як для одиниць лексико-семантичної групи дієслів фізичної дії інструментальна синтаксема є бажаною, але не обов'язковою. Інструментатив, що виражається конкретно-предметними іменами зі значенням знаряддя праці в орудному відмінку, увиразнює вимушеність ситуації, напр.: *Завтра вранці наші ворота будуть облиті дьогтем і їм доведеться шкребти їх ножем* (Г. Тютюнник), чи підсилює *необхідність/потребу*, як-от: *Рабів, якщо вони допускають провину, треба вчити батогоми* (В. Малик).

Речення з предикатами дебітивності передбачають необмежену кількість детермінантів, як-от: *Данилович змушений був в однім спіднім вистрибувати вночі з чигиринського замку і до ранку тремтіти від холоду й ляку в копиці сіна на околиці Чигирини* (В. Чемерис). *Марійка сама себе питала: <...> що примушувало її [матір] цілі ночі просиджувати в лабораторії з луною в руках над купкою колосків або зерна?* (О. Донченко).

Як бачимо, семантична структура речень із предикатами дебітивності формується залежно від семантичного типу предиката й реалізації його семантико-синтаксичної сполучуваності в структурних

моделях. Центральною синтаксемою речень із дебітивною модальністю є предикат дебітивності. Відповідно до лексичного наповнення предикатів дебітивності, розмежовуємо облігаторні, напівоблігаторні та факультативні компоненти речення. Речення з дебітивною модальністю діляться на односуб'єктні та двосуб'єктні, позиційна структура яких відрізняється. У двосуб'єктних конструкціях експлікується більше від однієї ситуації; позицію підмета займає суб'єкт-каузатор, що змушує суб'єкт каузації виконати дебітивну (доцільну, необхідну, вимушену, неминучу) дію, яка займає дуплексивну позицію.

О.А. Деревянко. Семантико-синтаксическая структура предложений с предикатами дебитивности. – Статья.

Аннотация. В исследовании определяются специфика дебитивности, ее место в системе модальных значений; выделены концепты дебитивности, установлены их дифференциальные семантические признаки; проанализированы структурно-семантические модели предложений с предикатами дебитивности.

Ключевые слова: дебитивная модальность, семантико-синтаксическая структура предложения, предикат, субъект-каузатор, субъект каузуированного действия, объект каузуированного действия.

O. Derevianko. Semantic-Syntactic Structure of the Sentences with Debitive Predicates. – Article.

Summary. The article highlights the specific character of the category of debitivity, its place in the system of other modal meanings. Debitive concepts, their differential semantic features as well as structural-semantic models of the sentences with debitive predicates have been singled out.

Key words: debitive modality, semantic-syntactical structure of the sentence, predicate, subject-causator, subject (object) of causative action.

УДК 811.111.38.42

N. Zhorniak,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University,
Lviv, Ukraine*

THE STYLISTIC ROLE OF PARAGRAPH IN ARTISTIC PROSE (ON THE EXAMPLE OF SINCLAIR LEWIS'S "BABBIT")

Summary. The paper considers the issue of a paragraph as stylistic means in artistic prose. Different approaches to the term "style" are dwelt upon. Syntactical stylistics is the main conductor of emotions in the written type of language, so, correspondingly, any change of form will inevitably cause a slight modification of meaning. Sinclair Lewis's novel "Babbit" was chosen to illustrate how a paragraph performs its stylistic role in prose. The results of the novel's text analysis showed that a paragraph belongs both to linguistic and logical category. The main peculiarities in developing paragraphs in different styles were analyzed. Most typical models of paragraphs built on different principles used in the novel were singled out.

Key words: style, syntax, artistic prose, paragraph, stylistics, stylistic device.

A paragraph is a graphical term used to denote a group of sentences marked off by indentation at the beginning and a break in the line at the end. But this graphical term has come to mean a distinct portion of a written discourse showing an internal unity, logical in character. Actually, the paragraph as a category is half linguistic, half logical. As a logical category it is characterized by coherence and relative unity of the ideas expressed, as a linguistic category it is a unit of utterance singled out by purely linguistic means: intonation, pauses of various lengths, semantic ties which can be disclosed by scrupulous analysis of the morphological aspect and meaning of the component parts, etc. It is generally known that the logical aspect of an utterance will always be backed up by purely linguistic means causing an indivisible unity of extra-linguistic and intralinguistic approach [1].

Bearing this in mind, some linguists do not draw a mark of demarcation between the logical and the linguistic analysis of an utterance, because the paragraph is a linguistic expression of a logical arrangement of thought [3].